

Jaargang 8 nr. 4
december 2000

STICHTING VRIENDEN FRANS BLOEMEN

NIEUWSBRIEF

Sestertius van Keizer Trajanus. Gevonden in Wijchen

Stichting Vrienden FRANS BLOEMEN

Opgericht 3 oktober 1992.

Doel: in zo breed mogelijke kring bevorderen van de belangstelling voor archeologie, waarbij de praktisch continue bewoningsgeschiedenis van Wijchen, centraal staat.

secretariaat: Postbus 221, 6600 AE Wijchen:
ING-Bank nr.: 68.16.38.338
Postbank nr.: 81.26.978

Inhoud

REDACTIONEEL
VAN DE BESTUURSTAFEL
ACTIVITEITEN EN MEDEDELINGEN
EXPOSITIES MUSEUM
LEZING OPGRAVING TIENAKKER
EEN BIJZONDERE AANWINST
DE TUUN EN ZIJN GEWASSEN
HET ROMEINSE LEGER: DEEL 4
HET KASTEELMUSEUM EN ZIJN
BEZOEKERS
ARCHEOLOGISCHE SPROKKELS

Redactie NIEUWSBRIEF

Nelly Goebertus tel.: 024 - 6413180
Herman van Leeuwen tel.: 0487 - 532299
Jacques Rommens: tel.: 024 - 6422232
Redactieadres: Diepvoorde 32-02
6605 GW Wijchen; tel.024-6422232

MUSEUM KASTEEL WIJCHEN

Kasteellaan 9, 6602 DA Wijchen
Postadres: PB 9000, 6600 HA Wijchen
tel.: 024 - 6424744. Fax: 024 - 6492208

OPENINGSTIJDEN:

vrijdag van 11.00 - 17.00 uur
zaterdag / zondag van 13.00 - 17.00 uur

REDACTIONEEL

door Nelly Goebertus

Het is de tijd tussen Sint en Kerst.
Meteorologisch gezien is de winter begonnen,
maar buiten is daar niet veel van te merken.

NIEUWSBRIEF, jaargang 8, no. 4, december 2000

Het is zelfs de vraag of de temperatuur voor de jaarwisseling nog wel onder de vorstgrens zal duiken. In ieder geval: de primula, een vroege voorjaarsbode, staat bij ons in de tuin al in bloei. We slaan de winter gewoon over !

Dat doen we niet met de jubileumtentoonstelling: Cesar Domela. Het is al weer bijna vijf jaar geleden dat het Kasteel Museum Wijchen zijn deuren opende en er een nieuw museum geboren werd. En inmiddels uitgegroeid tot een museum met vier poten. Genoeg redenen om iets te vieren. Het zachte weer heeft misschien wel een gunstige uitwerking op het bezoekersaantal van museum en tentoonstelling, gewijd aan de kunstenaar Cesar Domela. Een kunstenaar met een indrukwekkend oeuvre, maar die in eigen land vreemd genoeg weinig bekendheid geniet. Ga zelf kijken, lees de folder en het artikel over hem in deze nieuwsbrief. Het is een uitsnede van een bijdrage van de heer F. Bless, oud directeur van het Van Reekum Museum in Apeldoorn. Hij opende onlangs de tentoonstelling in ons museum. Veel van het werk dat in Wijchen getoond wordt is nog niet eerder in Nederland te zien geweest en komt uit privébezit van o.a. de dochters van Cesar Domela. Tegelijkertijd is er in het Museum Willem Van Haren in Heerenveen ook een Domelatentoonstelling. Terwijl daar de nadruk zal liggen op de schilderen en reliëfs, ligt hier het accent op sculpturen, een tot op heden onderbelicht deel van zijn werk. In het kader van het eerste lustrum staan er voor het komende jaar nog een aantal activiteiten op het programma. Wie zelf nog een goed idee heeft, moet er snel mee komen. Wie weet wordt het dan nog uitgevoerd ook ! Verder in dit kerst/oudejaarsnummer het slot van de cyclus over Romeinse legioenen duidelijk gemaakt door Herman van Leeuwen. Ben Teubner schrijft over een in Wijchen gevonden munt, nu in museumbezit, uit de tijd van keizer Marcus Ulpius Trajanus. Deze laatste verleende de burgerlijke nederzetting Ulpia Noviomagus (de voorganger van Nijmegen) marktrecht door er zijn familienaam aan te verbinden.

Een foto van deze sestertius treft u aan op de omslag van deze nieuwsbrief

We blikken terug op het afgelopen jaar aan de hand van het gastenboek op de balie. Wie zijn onze bezoekers en wat vinden ze van ons museum ? Lees erover.

Voorts treft u de bijdrage van Wim Kattenberg in zijn rubriek " van de bestuurstafel", waarin hij ingaat op de reacties die tijdens de Jaarvergadering naar boven kwamen en de consequenties daarvan voor het floreren van de stichting. Mariëtte Zicking doet verslag van een boeiende en drukbezochte lezing van de heer J. Thijssen (stadsarcheoloog) over de vondsten op de Tienakker. We serveren dus een gevarieerd (kerst)menu.

Let ook op de activiteitenagenda, misschien is daar ook nog iets van uw gading bij zoals deelneming aan een studiegroepje archeologie in de eerste maanden van 2001.

Tot slot van deze, u zo vertrouwde, rubriek wenst de redactie alle lezers, het bestuur, onze museummedewerkers en vele anderen veel leesplezier, fijne feestdagen en een gezond, gelukkig 2001, waarin ons museum en stichting ook mogen groeien en bloeien !

VAN DE BESTUURSTAFEL

door W. Kattenberg

een geslaagde jaarvergadering

In de laatste bestuursvergadering werd uiteraard de Jaarvergadering 2000 geëvalueerd. De eerste en alles overheersende reactie van alle bestuursleden was de vergadering te hebben ervaren als een steun in de rug. De reacties van de vrienden waren over het geheel genomen positief ten aanzien van al het werk dat door de Stichting en ook het Bestuur wordt gedaan voor het museum.

Alle activiteiten die tot nu toe door het Bestuur zijn ondernomen om leden te binden werden gewaardeerd. Er werd op aangedrongen door te gaan met de Nieuwsbrief in zijn huidige gedaante, met de lezingencyclus, met de excursies en de fietstochten.

Ook het voorstel om niet de kringen opnieuw op te zetten, maar wel de werk- groepen die daaruit zijn voortgekomen te stimuleren, door jaarlijks een gezellige bijeenkomst te organiseren, vond bijval.

Vragen

Toch waren er ook een aantal vragen, die tijdens de vergadering niet duidelijk genoeg beantwoord werden. Ik wil daarom deze "Bestuurstafel" gebruiken om op de

belangrijkste wat dieper in te gaan en ze daarmee beter te beantwoorden.

Het was een vraag over de wijze waarop de beide Stichtingen, die samen het Museum ondersteunen : de Stichting Culturele Raad en de Stichting Vrienden Frans Bloemen zich tot elkaar verhouden en of het niet tijd wordt dat er één Stichting komt ?

Deze vraag vraagt erom even terug te gaan naar het ontstaan van het nieuwe Museum Kasteel Wijchen, vroeger het archeologische Museum Frans Bloemen. Van belang nu is te weten dat de Gemeente Wijchen als voorwaarde stelde wel mee te willen werken aan een nieuw museum op de zolders van het kasteel als archeologie en moderne kunst daar geëxposeerd konden worden. Hoewel er toentertijd (ik praat over 12 jaar terug) al gesprekken zijn gevoerd tussen de Stichting Vrienden Frans Bloemen i.o. en de Stichting Culturele Raad i.o. over samenwerking waren beide niet zover om in elkaar op te gaan. Ik denk dat dit heel begrijpelijk is. Je praat toch over verschillende achtergronden en gerichtheid. Bovendien is veel onzeker. Het was van het begin af aan duidelijk: dit kost tijd. Voordeel voor het museum was en is, dat men van twee kanten er keihard tegenaan ging en gaat om het museum op te bouwen. Ik denk dat het zo werkt dat beide Stichtingen eerst voor zichzelf voldoende grond onder de voeten willen hebben om te fuseren. Naar mijn indruk kan dat nog wel even duren , maar het komt.

Andere vragen gingen over de invloed die de Stichting heeft op het reilen en zeilen van het museum. Het waren vragen over openingstijden, hoogte van entreegelden, toegankelijkheid van het museum, etc.

Het is goed dat dergelijk soort vragen op een jaarvergadering van de Stichting worden gesteld, omdat de Stichting wel degelijk invloed kan uitoefenen om dergelijke concrete zaken het museum aangaande te veranderen. Het is toch weer eens goed te benadrukken dat de Stichting twee vertegenwoordigers in het Bestuur van het museum heeft met stemrecht. Hoewel het bestuur een gemandateerde positie heeft (afgeleid van het College B&W) kan er bij stagneren van meningen worden gestemd. Dat is nog niet zoveel gebeurd, maar toch. Ik denk dat het College in het kader van nieuw bestuur hiervoor een pluim verdient. Op deze manier hebben de beide vrijwilligersorganisaties wel

degelijk enige invloed en worden ze serieus genomen.

Tenslotte gingen vragen over hoé meer bekendheid gegeven kan worden aan het werk van de Stichting, wat ook tot gevolg kan hebben méér vrienden. De twee ideeën die in dat opzicht op de vergadering geopperd werden oogsten bijval; namelijk bij tentoonstellingen gericht mensen uitnodigen en dat ook te doen bij opgravingen. Wat het laatste betreft is de opgraving op de Tienakker een goed voorbeeld. Velen kwamen kijken en de onlangs daarover gehouden lezing door de Nijmeegse stadsarcheoloog Jan Thijssen trok veel mensen. Het is goed eenzelfde strategie te volgen bij volgende opgravingen, die misschien niet zo spectaculair zullen zijn, maar toch. Wat het eerste betreft wordt er nu gewerkt aan een serie van zomertentoonstellingen in de kleine kernen, die alle ontstaan zijn uit vroeg-middeleeuwse heerlijkheden. (Wijchen, Balgoij, Batenburg, Hernen en Leur). Deze opzet is wel degelijk gekozen om de mensen in de kernen te betrekken. En daarmee ben je bij de kern van de zaak. Je kunt van alles gaan opzetten; als de betrokkenheid van de bewoners er niet is, is alles vergeefs.

Weest U ervan overtuigd dat het gevoel dat er zoveel vrienden achter ons staan, ons als Bestuur en al diegenen die zich belangeloos inzetten voor het museum stimuleren.

MEDEDELINGEN

- **NIEUW CENTRUM ARCHEOLOGIE IN APRIL 2001 OPEN.**

Het voormalig Museum G.M. Kam in Nijmegen opent in april 2001 zijn deuren als het Gelders Archeologisch Centrum. Deze nieuwe functie van het voormalige museum voor archeologie is tot stand gekomen nadat de archeologische collectie van Kam is opgenomen in het nieuwe Museum Het Valkhof. Daardoor kwam de ruimte van Museum G.M. Kam leeg te staan. Met de openstelling van oud-museum Kam, gaat een gekoesterde wens in vervulling om het gebouw aan de Kamstraat in Nijmegen een blijvende openbare functie te geven.

(bron: De Gelderlander, 7/11/2000)

- **STUDIEGROEPJE ARCHEOLOGIE**

Er komt een studiegroep archeologie voor vrijwilligers, die een grote lijnen de steentijd,

bronstijd, ijzertijd, Romeinse tijd en vroege middeleeuwen behandelt.

Data van bijeenkomsten zijn 8 en 22 januari, 5 en 19 februari en 5 maart.

Groepsgrootte maximaal 15 personen.

Plaatsing naar volgorde van aanmelding.

S.v.p. tel. reactie naar Jacques Rommens (024 6422232).

EXPOSITIES MUSEUM KASTEEL WIJCHEN

Werken van **CESAR DOMELA**
door *Nelly Goebertus*

Voor het eerst in zijn vijfjarig bestaan is er in ons museum een tentoonstelling te zien van een nationaal maar vooral internationaal bekende kunstenaar: Cesar Domela. Hij is geboren in Amsterdam op 15 januari 1900 en overleed na WO II in Parijs.

Voor deze tentoonstelling is een informatieve folder samengesteld en zijn diverse media geïnformeerd. Tegelijkertijd zal er in het Museum Willem van Haren in Heerenveen een expositie over een ander facet van zijn werk en leven te zien zijn.

Voor deze bijdrage in de nieuwsbrief mochten wij gebruik maken van een publicatie van het Van Reekum Museum uit Apeldoorn van de heer Frits Bless. Het heet 'Cesar Domela, het ritme van de dingen'. Daar hebben wij dankbaar gebruik van gemaakt. De heer Bless, oud directeur van het Van Reekum Museum, heeft op 15-11-2000 in aanwezigheid van o.a. twee dochters van Cesar Domela en andere genodigden bovengenoemde tentoonstelling in Wijchen geopend.

Opvallend is dat deze veelzijdige kunstenaar vanaf de vroege jaren twintig tot ver in de jaren tachtig van de twintigste eeuw werk van hoogstaande kwaliteit heeft geleverd. Maar desondanks voor velen toch een onbekende is gebleven. De kunstkenner onder ons wisten zijn werk wel degelijk op zijn waarde te schatten. Er zijn landelijk en wereldwijd meermalen tentoonstellingen aan zijn werk gewijd.

Misschien heeft dat iets te maken met de persoonlijkheid van Cesar Domela. In tegenstelling tot zijn vader, de bekende socialistische voorman, Ferdinand Domela Nieuwenhuis, was hij niet iemand die de publiciteit zocht of van theoretiseren hield.

Bovendien verliet hij spoedig na de dood van zijn vader in 1919 Nederland om in Ascona in een kunstenaarskolonie zijn artistieke gaven te ontwikkelen. Die talenten had hij wellicht van moederszijde meegekregen. Hij kwam daar in aanraking met Oosterse denkwijzen, die zijn werk en denken blijvend hebben beïnvloed. Hij schildert aanvankelijk gestileerde landschappen en stillevens, maar al in 1923 ontstaan de eerste abstracte schilderijen opgebouwd uit cirkels, driehoeken en andere geometrische figuren. Een jaar later maakt hij in Parijs kennis met Piet Mondriaan en Theo van Doesburg, beide leden van de Stijlgroep en werkend uit de ideeën van het neo-plasticisme. Deze ontmoeting betekent voor hem een herkenning van gelijkgestemde idealen. Ze leidde tot een grotere strengheid en zuiverheid in zijn werk. De introductie van de diagonaal maakt een heftige discussie los onder de leden van de Stijlgroep. Dit geeft Domela aanleiding om de strenge regels en wetten van het neo-plasticisme te verlaten en meer zijn eigen weg te kiezen. In 1927 vestigt hij zich, inmiddels getrouwd, met zijn vrouw in Berlijn, waar hij de typografie en de fotografie ontdekt. Door de combinatie van zuiver typografische elementen, fotomontages en de toepassing van andere materialen, zoals hout en plexiglas, veroorloofde hij zich in toenemende mate grotere vrijheden. En ontstaan de eerste reliëfs. In een interview, gepubliceerd in een uitgave van Musée de l'Art Moderne de la Ville de Paris, zegt hij er later zelf het volgende over: 'Ik zocht een soort ontsnapping uit de rigoreuze ideeën van het neoplasticisme. Waarom geen cirkel? Waarom geen driehoek? Het was een soort revolutie die ik doormaakte en waardoor ik me van die periode bevrijdde.'

'Het klimaat in Berlijn begint echter onder invloed van het opkomende nationaal socialisme steeds intoleranter te worden. Hun propaganda en het gewelddadig optreden werden door Domela als schokkend en stuitend ervaren. Opgegroeid in een milieu van pacifisme en antiautoritair socialisme kwam hij tot de slotsom dat zijn kunstenaarschap slechts gebaseerd kon zijn op individuele vrijheid en persoonlijke harmonie, die in het kunstwerk tot uitdrukking worden gebracht.

In 1933 keert hij terug in Parijs, waar hij zich steeds meer gaat toelagen op reliëfs. De

vrijheid waarvoor hij gekozen had bleef gebonden aan strikte regels. Waar het hem om gaat, is dat zijn objecten in hun structuur de exacte en absolute expressie zijn van de innerlijke werkelijkheid, die er aan ten grondslag ligt.

Vanaf 1933 is de artistieke intentie van Domela bescheiden en humaan te noemen. Hij is geen barricade bestormer en ziet er vanaf de wereld te willen vernieuwen. De hoop en de overtuiging, dat zijn werk de mensen kan helpen bij zichzelf te rade te gaan en een individuele harmonie te ontdekken, is steeds zijn uitgangspunt gebleven.

Het is absoluut een bijzondere persoonlijkheid die met grote intentie een stempel op zijn werken heeft gedrukt. Veel ervan is nog niet eerder in Nederland te zien geweest.

Dat geeft deze dubbeltentoonstelling in Heerenveen en Wijchen een extra dimensie. Dit zou misschien de aanzet kunnen vormen voor een grote overzichtstentoonstelling, waardoor deze kunstenaar postuum bekendheid in eigen land kan krijgen, die hij ten volle verdient!

LEZING OPGRAVING TIENAKKER door Mariëtte Zicking

In de raadszaal van het kasteel in Wijchen, worden dinsdagavond 31 oktober, nog wat stoelen bijgezet, omdat niet alleen "vrienden Frans Bloemen" maar nog meer Wijchenaren zeer nieuwsgierig waren naar de vondsten van de Tienakker.

'Als kind hebben we allemaal wel eens een SCHAT in de grond verstopt, om het later nooit meer terug te vinden, terwijl we toch zeker waren van de plek waar de spulletjes hadden moeten liggen'. Wilma Gosselink, voorzitter van de Stichting Volksuniversiteit Wijchen, begint de avond met deze inleiding en Jan Thijssen neemt het woord over met de opmerking, dat het hier niet zozeer om "schatten" zal gaan (in geld uitgedrukt), maar om waardevolle spullen, die ons meer inzicht zullen geven in de geschiedenis van de bewoners van Wijchen in de 2e/ 3e eeuw na Chr. als de Pax Romana hier stevig verankerd is. Over schatten gesproken, veel van de toenmalige munten zijn dan niets waard. Het geld wordt dan omgemaal tot gebruiksvoorwerpen.

In de 4e eeuw komen er nieuwe bewoners: Germanen binnen het Karolingische koninkrijk. Wijchen ontstaat hieruit. Op de plek van de "Tienakker" heeft waarschijnlijk een Romeinse Villa gestaan. Bij de opgravingen zijn twee bijgebouwen, met waterputten, gevonden aan de westzijde van de villa. Het is een gebouw waar een hele leefgemeenschap van bijvoorbeeld een paardefokkerij, akkerbouwbedrijf enz. allemaal kon leven ten behoeve van het Romeinse leger.

In afvalkuilen, plaatsen waar bewoningsafval in terecht kwam, zijn natuurlijk ook heel wat gebruiksvoorwerpen gevonden.

Wijchen was via het water bereikbaar via een zijarm van de Maas (het Wijchens Maasje). Thans het Wijchens Meer. De Tienakker lag tevens op een kruispunt van wegen. Er waren wegen naar Ulpia Noviomagus (Nijmegen), naar Ceuculum, en via Romeinse wegen naar Romeinse forten in West Nederland.

Waarschijnlijk waren de bewoners van de villa rijke Bataven, die het burgerrecht voor de Romeinse zaak kregen en samenwerkten met de Romeinen. De bewoners van de villa zorgden voor het voedsel en de paarden voor het Romeinse leger. De Bataafse opstand was toen aan de orde.

De grote betekenis van het paard is vanaf de prehistorie kenmerkend voor Wijchen e.o. geweest (zie logo paardekopje Museum Kasteel Wijchen en Stichting Vrienden Frans Bloemen). De eerste dia over een losse vondst op het Tienakkerterrein illustreerde dit al meteen: een gestyleerd bronzen paardenhoofd met een gat erdoor (als bronzen knop van een sleutel); misschien wel door een paardefokker gedragen ?

Jan laat ons dia's zien van de opgravingen. In 1993 zijn er proefopgravingen geweest, waar niets gevonden werd. Nu is gebleken dat de rest van het terrein eigenlijk zeer waardevol is. 'Het terrein zou eigenlijk op de monumentenlijst hebben moeten komen' vindt Jan Thijssen.

Van de volgende onderdelen krijgen we iets te zien: een bijgebouw met waterputten, stenen pijlpunten, graven met scherven, stenen pijlpunten, graven met scherven, werpkogel en spinstenen, natuurstenen uit de Ardennen, eiken palen onder fundamenteën, waterputten (holle boomstammen), stenen waterput (echt iets voor de binnenplaats van het kasteel), stempels op dakpannen (van de pannenbakkerij. In de buurt van Berg en Dal

moeten een paar pannenbakkers gewerkt hebben). Op Tienakker 2 soorten stempels op dakpannen, munt Hadrianus (opvolger keizer Trajanus), paardekopje (hoofd van een sleutel), oorlepeltje, knopen, gesp en mantelspeld, een wijaltaar van tufsteen, een Minervabeeldje (godin van de wijsheid), leerbeslag, huisplattengronden te herkennen aan funderingspaaltjens.

Nog meer vondsten uit de 4e eeuw, ook in Wijchen, veiligheidsspelden (fibulae), voorbeelden van gordelplaten, haarnaalden, pincetten, fibula (matrijs), spinschijfjes van brons, metaalproductie van lood, brons en ijzer. Maar waar gaan de gevonden spullen naar toe ?? Als Wijchen een eigen archeologische beleid wil opstellen, zal Jan de eerste zijn, die daar aan mee gaat werken, belooft hij ons.

We krijgen nog een paar kaarten te zien met belangrijke Romeinse wegen. Ook de omgeving van Nijmegen met de dubbele grachten om de stad zelf. Van de opgravingen in de Waalsprong wordt ook veel verwacht. Dan is er nog een verrassing. Een scherf met chiroaanduiding (Christus monogram). In Wijchen helemaal niet verwacht. Opvallend is ook de kaart van het Romeinse Rijk uit die tijd, die zo sterk lijkt op de kaart van ons toekomstig Europa !!!

Jan gaat nog een rapport maken van de opgravingen "Tienakker". In het voorjaar zal dat klaar zijn. Wim Kattenberg sluit de zeer geslaagde avond af met een dankwoordje aan Jan Thijssen en de belangstellenden van deze avond. Een beetje dromerig loop je dan over de brug van de kasteelgracht naar huis.

DE TUUN EN ZIJN GEWASSEN

door Fred van Heuven

In de "Tuun" worden, naast het telen van keukenkruiden, geneeskrachtige-, verf- en legendeplanten ook landbouwgewassen verbouwd. Al deze planten en gewassen hebben een zeer lange geschiedenis achter de rug. Dit artikel gaat over granen en daarbij wil ik er een uitlichten die de mensheid al vele eeuwen bezighoudt, namelijk de gerst. Dit graan is de grondstof voor een drank die wij bier noemen. Een wilde grassoort, *Hordeum spontaneum*, schijnt de belangrijkste voorvader van gerst te zijn.

Waarschijnlijk heeft de mens geleerd dit graan te cultiveren, lang voordat men kon schrijven. Of het doel ervan meteen al te maken had met het brouwen van bier, is nog maar de vraag. Tegen de tijd dat de mens zijn geschiedenis ging opschrijven (zo rond 3000 v. Chr.), was brouwen van bier al een goed ontwikkeld ambacht. Het oudst bekende bierrecept werd ooit gevonden op een kleitafel die dateert van 6000 jaar v. Chr. Deze kleitafel werd opgegraven in Mesopotamië, tussen de Eufraat en Tigris (het huidige Irak). Vroeg-Babylonische teksten spreken al over de geschiktheid van bepaalde soorten gerst voor verschillende soorten bier. Wij onderscheiden daarin drie belangrijke rassen. Deze zijn te herkennen in het aantal rijen korrels in de aar. Je onderscheidt tweerijige gerst (*Hordeum distichum*). Ze wordt het meest geteeld in het Midden en Westen van Europa. Dan zesrijige gerst (*Hordeum hexastichum*) die men terugvindt in de warmere klimaten. En tenslotte vierrijige gerst (*Hordeum vulgare*) die men in koude noordelijke klimaten teelt. Het hoge eiwitgehalte van deze soort maakt deze wel minder geschikt voor het brouwen van bier. Alleen het allerbeste gerst wordt voor het brouwen gebruikt. Ongeveer 90 % van de productie krijgt andere toepassingen, voornamelijk als veevoer.

Een bekende vraag luidt nog al eens: 'Wat was er eerder de kip of het ei'? Een soortgelijke vraag luidt: 'Wat was er eerder, brood of bier'? Deze laatste vraag zal waarschijnlijk wat makkelijker te beantwoorden zijn. Bier is tot op heden het antwoord. Zeker weten doen wij dit natuurlijk niet. Het oudst gevonden brood tot op heden dateert van 5000 v. Chr.

Van onze vroege voorouders weten wij dat zij voornamelijk pap aten. De oude Egyptenaren bakten van gemout gerst koeken. Door het lage glutengehalte in de gerst waren deze erg onsamenhangend. Dit was niet storend want het werd toch in water verkruid om er beslag van te maken, de eerste voorbereiding van het brouwproces.

De relatieve ongeschiktheid van gerst om er brood van te bakken is in elk geval een van de factoren om het als brouwgraan te gebruiken. Hoe ziet de doorsnee van de spoel-vormige gerstekorrel eruit? Het embryo bevindt zich in de endosperm en daaromheen zit de beschermende schil. Aan de strohalm-kant

bevindt zich de basisborstel en aan het eind van de korrel zit de baard. Gerst is als graan het meest geschikt om te mouten. Mouten is het natmaken (inweken) van de gerstekorrel waardoor deze ontkiemt, waarna een droogproces wordt ingezet: het eesten.

Als het gerst begint te kiemen, gaat de zich ontwikkelende scheut naar binnen en wordt enkele dagen door de buitenste schil van de korrel beschermd, voordat hij aan de andere kant naar buiten komt. Het voordeel is dat kiemende gerst daardoor betrekkelijk vrij is van schimmelgroei. Een ander groot voordeel is dat gerst snel reageert op warmte, wat het moutproces een stuk eenvoudiger maakt in tegenstelling met andere granen.

De ontkiemende embryo voedt zich met het endosperm maar dat is juist de grondstof die de brouwer nodig heeft. Door het droogproces (het eesten) op te starten stopt de verdere ontkieming.

Dit endosperm is in verhouding erg groot voor de minuscule embryo. Ze bevat zeer veel polysaccharine-moleculen. Het zijn deze moleculen die tijdens het mouten door de werking van enzymen worden afgebroken tot maltose en dextrine.

De maltose wordt later in het brouwproces door gisting omgezet in alcohol en kooldioxide. De dextrine is weer belangrijk voor het volle aroma van het bier.

Eeuwen lang wist men niet wat er zich allemaal chemisch afspeelde tijdens het bereiden van bier. Louis Pasteur is degene geweest die in het jaar 1857 kans zag het hele proces van bierbereiding te ontrafelen. Dit deed hij niet omdat hij liefhebber was van bier maar om na te gaan wat bier drinken betekende voor de gezondheid.

In een volgend artikel zal ik ingaan op de andere grondstoffen welke benodigd zijn voor het brouwen van bier.

EEN BIJZONDERE AANWINST

door Ben Teubner (conservator)

Sinds oktober 1998 is het Museum Kasteel Wijchen in het bezit van een bijzonder fraaie munt (zie foto), gevonden op de Galgenberg (Achterlo) door A.F.M. Stuart uit Wijchen. Tijdens de aanleg van twee gasleidingen in 1972 werd een Romeins grafveld doorsneden. Daarbij kwamen, behalve de genoemde munt,

ook een aantal graven te voorschijn. Drie van die graven zijn eveneens door dit museum aangekocht.

Uit de vondsten blijkt dat dit grafveld vanaf de Flavische periode (vanaf 70 na Chr.) tot zeker in de tweede helft van de 2e eeuw in gebruik is geweest. Eén graf leverde zelfs twee verzilverde bronzen munten op van keizer Constantinus II, de ene geslagen te Trier tussen 324 en 330 na Chr. en de ander in Trier tussen 330-335 na Chr. Het is dus goed mogelijk dat dit grafveld in de laat-Romeinse tijd weer in gebruik is geweest.

De aangekochte munt betreft een sestertius van keizer Trajanus. Te Rome geslagen na zijn overwinning op de Parthen in 116 of vlak voor zijn overlijden in 117 na Chr.

Op deze munt is een borstbeeld van keizer Trajanus zichtbaar kijkend naar rechts met het opschrift: IMP CAES NER TRAIANO OPTIMO AUG GER DAC PARTHICO PM TRP COS VI PP

In begrijpelijk latijn betekent dit:

Caesari Nervae Trajano, Optimo princeps, Augusto, Germanico Dacico, Parthico, Pontifici Maximo, Tribunicia Potestate, Consuli VI, Patri Patriae.

De Nederlandse vertaling is de volgende: Zo vertaald staat er dus: veldheer Caesar Nerva Trajanus, de beste onder de heersers, de verheven vorst, overwinnaar van de Germanen, de Daciërs en de Parthen, hoge priester, bekleed met de constitutionele bevoegdheid van de vorst, voor de zesde keer consul en vader des vaderlands. Hierbij moet worden aangetekend, dat Trajanus de titel Germanicus niet verworven heeft, maar erfde bij zijn troonsbestijging. Zijn voorganger Nerva droeg namelijk sinds 97 na Chr. ook al die

titel. Die hij overigens ook geërfd had van Domitianus.

Op de achterzijde van de munt (zie foto boven) is Trajanus afgebeeld op een verhoging zittend. Hij biedt een kroon aan, aan de onderworpen koningen van Armenia, Partia en Mesopotania. Naast de keizer staan twee hoge Romeinse officieren.

Het opschrift luidt: REGINA AD SIGNATA S.C. regina ad signata = koninkrijken toegewezen. S.C. wil zeggen: Senatus Consulto = bij senaatsbesluit.

Trajanus werd in 53 na Chr. geboren in Italica, in de buurt van het Zuid - Spaanse Sevilla. Hij stamde uit een patriciërsfamilie. Zijn troonsbestijging in 98 na Chr. bewees, dat de afgelegen Provincies van het rijk steeds belangrijker werden. De geboren "soldatenkeizer" Trajanus was een ware veroveraar. De ene campagne na de andere volgde. In 101-102 na Chr. en vervolgens in 105-106 na Chr. voerde hij een meedogenloze strijd tegen de Daciërs in Roemenië. In 106 na Chr. veroverde hij Petra en het koninkrijk van de Nabateeërs, dat als Arabia werd geannexeerd. In 107 na Chr. werd Dacië een Romeinse provincie. Vanaf 114 na Chr. stortte hij zich in een lange en uitputtende oorlog tegen de Parthen in Mesopotamië en Armenië. Tijdens de terugtocht van de strijd, die hem tot aan de Perzische Golf had gevoerd, stierf Trajanus in Anatolië op 60-jarige leeftijd in 117 na Chr.. Het rijk had zich nu uitgebreid tot een enorm gebied in Europa en Azië. Het strekte zich uit van de mediterrane regio tot aan de Atlantische Oceaan en tot in Mesopotamië, en van Brittannië tot aan de Sahara en van de Krim tot aan Nubië. Het rijk had nu niet alleen zijn grootste territoriale omvang bereikt, maar

vormde tevens een sterke (culturele) eenheid, dankzij de opmerkelijke integratie van de verschillende Provincies.

De successen van Trajanus werden bekroond door de titel *optimus princeps*, "de beste onder de heersers". Net zoals de koning in de Middeleeuwen de "gezalfd des heren" was, zo werd de keizer door de goden uitverkoren als de voornaamste onder de mensen. Een dergelijke uitverkiezing door bovenmenselijke krachten zou voor de imperator de weg vrij maken voor zijn aanbedding, zijn vergoddelijking en uiteindelijk apotheose. Zo zien we, dat er op een munt heel wat te lezen staat. Geld was in de Romeinse tijd niet alleen een betaalmiddel, maar ook een politiek instrument en een propagandamiddel bij uitstek. Het was een *prima medium* om bepaalde zaken wereldkundig te maken, het ging immers van hand tot hand en door middel van hun portret aan de voorzijde, presenteerden de keizers zichzelf maar ook hun politiek. De achterzijde van bovengenoemde munt is daar een schitterend voorbeeld van. Keizer Trajanus kijkt neer vanaf een verhoging op de overwonnen vorsten. Hij geeft de drie heren een kroon, in de betekenis van "jullie mogen wel koning zijn, maar ik, Trajanus, ben de echte baas!" De veroverde koninkrijken worden dus weer aan de vorsten toegewezen (*Regena ad Signata*), bij senaatsbesluit, (*Senatus Consulto*). Maar worden wel ingelijfd in het Romeinse rijk. De twee hoge Romeinse officieren, die naast de keizer staan, vertegenwoordigen als het ware de Romeinse militaire macht.

Literatuur:

- Reijnen, R.W., 1993: *Romeinse munten, Museumstukken IV* (Vereniging van Vrienden van het Museum Kam), Nijmegen.
- Stierlin, H., 1996: *Imperium Romanum*, deel 1 Van de Etrusken tot de val van het rijk, Keulen.
- Waele, F.J. de, 1976: *Marcus Ulpius Traianus*, veldheer, bouwheer, rijksheer, *Reeks: "Mare Nostrum"*, Antwerpen/Amsterdam.
- Zadoks – Josephus Jitta, A.N. en W.A. van Es, 1962: *Muntwijzer voor de Romeinse Tijd*, 's-Gravenhage.

HET ROMEINSE LEGER (dl 4)

door Herman van Leeuwen

Het leger op mars

De Romeinse legioensoldaat moest, afgezien van de zware bewapening, de korenvoorraad voor vijftien tot twintig dagen met zich

meedragen. Verder een zaag, een mand, een spa, een bijl, een kookpot en twee of drie schanspalen. Men probeerde in die dagen de mars minder zwaar te maken, door de marsbepakking aan één paal te binden. Zodat een soldaat deze op de rechterschouder kon leggen, terwijl hij in de linkerhand werpspiesen vasthield. Van de infanteristen is bekend dat ze een dagelijkse bepakking van 30 kg hadden. Een marstijd van 4 tot 5 uur, waarin gemiddeld 12 tot 15 km moest worden afgelegd was heel gewoon. De legioenen bepakt met legerbagage (*tros*), marcheerden gewoonlijk als men zich niet in de nabijheid van de vijand bevond, in het midden van de colonne. Aan het hoofd en aan het eind bevonden zich ruiters en lichtbewapende bondgenoten. Afhankelijk van de fase in de strijd marcheerde het legioen in een van de drie volgende formaties:

- in een eenvoudige colonne (*agmen pilatum*),
- in slagorde (*acie instructa*) of
- in een gesloten vierhoek (*agmen quadratum*).

In het eerste geval marcheerden de cohorten volgens hun nummering de een na de ander. In de tweede marcheerden men in zoveel colonnes, als er gevechtslinies waren of naar vleugels geordend, dat wil zeggen in drie colonnes. Van de marsorde naar secties ging men tot de slagorde over, doordat men de sectie naar links of rechts front liet maken. Zo kwam men naast elkaar te staan.

Het leger in de slag.

De Romeinse slagorde berustte op de cohorte als tactische eenheid. De cohorte stelde zich met vijftig man in de breedte en acht man in de diepte. De effectieve sterkte van het legioen lag dicht bij vier duizend man dan bij het eiste aantal van zesduizend. De afstand tussen de afzonderlijke gelederen bedroeg 120 cm, die van man tot man binnen elk gelid ongeveer 90 cm. Deze afstanden waren zo groot, dat de soldaten, zonder elkaar te hinderen, konden marcheren en hun werpspiesen gebruiken. Voor de strijd met het zwaard was deze ruimte echter niet voldoende. Wanneer de cohorten, vanuit het offensief (de gesloten orde) naar het defensief (de open orde), moesten overgaan was het zinvol dat ze zich tot een bijna dubbel front verlengden. Zodat iedere legioensoldaat over een ruimte van 180 cm kon beschikken. Het

legioen stelde zich op in twee verschillende gevechtsposities al naar gelang men wilde aanvallen of de aanval van de tegenstander wilde afwachten. De afstand tussen de aparte gevechtslinies hing natuurlijk af van de tactische eisen en de gesteldheid van het terrein. Ze bedroeg gewoonlijk 25 tot 35 meter. Voor het defensief kon het legioen zich in een enkele linie of in een kring (orbis) opstellen. De eerste twee gelederen stonden boven op de wal, de ander onder aan de wal als reserve. De opstelling van een kring (of vaker in kwadraatvorm) werd gewoonlijk in het vrije veld bevolen, om het leger bij de terugtocht tegen aanvallen van de vijand aan alle kanten te beschermen. De cohorten stelde men zo op, dat men in het midden over een vrije, beschermde ruimte van ongeveer 100 tot 120 meter doorsnede kon beschikken. Dit was groot genoeg om ongeveer duizend lastdieren met de bijhorende bagage op te nemen. Gewoonlijk echter gaven Romeinse veldheren, althans diegene die bekwaam waren, de voorkeur aan het offensief, omdat men zo plaats en tijd van de slag zelf kon bepalen. Voor de aanval stelde men de legioenen naast elkaar en elk van hen in drie gevechtslinies op, die na elkaar ingezet werden, zodat de uitgeputte cohorten van het eerste gevecht zich konden terugtrekken achter de cohorten van het tweede, die dan tot de aanval overgingen.

De Romeinse strijdformatie

We zullen hier een summier beschrijving geven van een Romeinse legioen. Een legioen stelt zich in slagorde op, afhankelijk van de open of gesloten gelederen. De tussenuimte tussen de linies kan variëren van 0 tot 75 meter. De velites ("afleiders") zwermen af en aan om de vijand af te leiden. Als dit voldoende is geschied, worden deze teruggeroepen. De voorste (=prior) centuries wijken uit naar rechts en de achterste (=posterior) centuries dringen op om een gesloten slaglinie te gaan vormen. Op ongeveer 140 meter wordt de charge van beide zijden ingezet. De voorste rangen werpen hun lichte pila af op ongeveer 30 meter van de vijand en laten dit spoedig volgen door hun zware pila. Zij trekken hun zwaard en sluiten zich in snelle opmars aaneen om met zoveel mogelijk kracht op de vijand in te beuken. De achterste rijen werpen hun pila over de voorsten heen. De slag bestaat uit een opeenvolging van tumulteuze

gevechten, waarbij beide zijden zich dan enigszins terugtrekken om hun formatie te herstellen. Een dergelijk gevecht kon verscheidene uren in beslag nemen. De gevechtspauzes worden benut om elke keer een groep soldaten te laten uitrusten, zodat het voor de vijand lijkt dat er voortdurend een gesloten front wordt gevormd. Het Romeinse leger stond regelmatig voor de keuze terugtrekken of geheel opnieuw te beginnen. Een oud Romeins spreekwoord luidt: 'Inde rem ad triaros redisse' (=de zaak aan de triarii overlaten). Vrij vertaald betekent dit: een laatste hoop op de overwinning. Alle veldslagen verliepen niet volgens de Romeinse strategie. Dit was dan het slot over het Romeinse leger. Dit is helaas mijn laatste artikel in de nieuwsbrief. Vanwege studieredenen en een andere baan stop ik voorlopig met mijn schrijversactiviteiten.

ARCHEOLOGISCHE SPROKKELS

door Jacques Rommens

• **AMERSFOORTSE KEI**

De kei waar Amersfoort zijn bijnaam aan ontleent, is mogelijk niet zomaar een zwerfkei. "Het zou wel eens kunnen gaan om een prehistorische sculptuur", denkt directeur G. IJzereef van het Amersfoortse museum Flehite. IJzereef werd onlangs door iemand getipt over de aanwezigheid van drie driehoekjes in de steen. Gezien de verwerking van het materiaal moeten die er volgens de museumdirecteur al lang ingezeten hebben. Hoe lang durft hij niet te zeggen, maar de inscriptie zou volgens hem uit de late Steentijd, zo'n vijf tot drie duizend jaar geleden, kunnen dateren.

In de kei zijn verder vaag de contouren van twee gezichten te herkennen. Een daarvan zou er in dezelfde tijd op aangebracht kunnen zijn. IJzereef pleit voor een nader onderzoek.

Als zijn vermoedens juist zijn, dan zou de Amersfoortse kei een wat laat ontdekte historische vondst kunnen zijn!

(bron: De Gelderlander, 18/11/2000)

• **THOR HEYERDAHL**

De Noorse ontdekkingsreiziger T. Heyerdahl wil op Sicilië een duizenden jaren oude pyramide opgraven. In de Noorse krant

Aftenposten zegt de inmiddels 85-jarige ontdekkingsreiziger dat hij denkt dat er nabij de stad Pietraperzia een reusachtig gebouw in de grond zit. Hij wil de opgraving zelf financieren en leiden. Volgens de krant zien Siciliaanse archeologen niets in de opgraving. Heyerdahl meent dat de piramide een eerbetoon aan de zon is geweest. De ontdekkingsreiziger is al herhaaldelijk met de gevestigde wetenschap in conflict geraakt. (bron: De Gelderlander, 26/04/200)

• **ZONDVLOED**

Onderzoekers hebben in de Zwarte Zee voor Turkije de resten van een 7500 jaar oude beschaving gevonden die door een grote overstroming is vernietigd. Dit zou volgens hen de zondvloed kunnen zijn geweest die in het verhaal over Noach in het bijbelboek Genesis wordt beschreven. De leider van de expeditie, Robert Ballard, zei dat zijn stoutste verwachtingen zijn overtroffen. In de zee zijn op meer dan honderd meter diepte resten van gebouwen, planken en stukken hout gevonden. Zij werden met behulp van sonar en onderwatervideocamera's aangetroffen in een gebied twintig kilometer oostelijk van de Turkse stad Sinop. Het is bekend dat de Zwarte Zee vroeger alleen zoet water had. Door een overstroming is een verbinding met de Middellandse Zee ontstaan(DPA). (bron: De Gelderlander, 14/9/00)

• **DUITS KLOOSTER**

Gelderland op de bres voor Duits klooster. De provincie Gelderland heeft zich opgeworpen als beschermvrouw van het dertiende-eeuwse klooster Graefenthal bij Goch. Graefenthal behoort tot het Gelders erfgoed, omdat op het kloosterterrein tussen 1248 en 1371 zeven hertogen van Gelre begraven werden. Graefenthal viel toen onder het hertogdom. Alleen de grafsteen van Otto II is nog te zien. Op het hoogtepunt woonden er tachtig nonnen. Daarnaast bezat het klooster vroeger talrijke landerijen in Gelderland, Noord-Brabant en Noord-Limburg (bron: De Gelderlander, 1/12/2000)

• **BOTTEN VAN ZES MILJOEN**

Franse en Kenyaanse wetenschappers hebben gisteren bekend gemaakt dat ze in het Kenyase Baringo de voor zover bekend oudste botten van voorouders van de mens hebben gevonden. De gefossiliseerde resten zijn met hun 6 miljoen jaar 1,5 miljoen jaar

ouder dan de oudste tot dusver gevonden beenderen(AP)

(bron: De Gelderlander, 3/12/2000)

• **CULTUURPRIJS VOOR RESTEN ROMEINSE VILLA PLASMOLLEN**

Staatssecretaris R. van der Ploeg heeft op 16/11/2000 de Y.M. van der Werff-prijs uitgereikt aan de ROB en de Vereniging Natuurmonumenten. Ze kregen een wisseltrofee en vierduizend gulden voor hun project om de restanten van een Romeinse villa in Plasmolen te behouden.

(bron: De Gelderlander, 17/11/2000)

BEZOEKERS MUSEUM

door Nelly Goebertus

Wie zijn dat toch, die mensen die de weg weten te vinden naar ons mooie museum in het trotse kasteel te Wijchen ? De aantallen bezoekers houden we nauwkeurig bij via de verkochte toegangskaartjes en de waterdichte registratie op de balieformulieren. Maar dat verschaft ons geen enkel inzicht in de diepere beweegredenen van mensen om zich richting museum te begeven. Evenmin zegt het iets over de mening van de bezoeker als hij/ zij beneden veilig uit de lift stapt. De enige informatiebron die ons daar meer over kan vertellen is het gastenboek, waarin bezoekers als zij dat willen, hun mening over het museum kenbaar kunnen maken.

Er zit dus niets anders op dan eens te gaan bladeren. Dat is nog leuk ook. Waar komen ze vandaan? Dat is het eerste dat we wel eens willen weten. Niet elke schrijvende bezoeker zet er een woonplaats bij, maar al na enig geblader komen we tot de verrassende ontdekking dat we een zeer internationaal samengesteld publiek hebben. Werkelijk uit alle windstreken komt men naar Wijchen en naar het Kasteel Museum, zelfs diverse werelddelen zijn vertegenwoordigd. Om eens wat te noemen: U.S.A., wel geen werelddeel maar samen met Canada vormen ze wel bijna heel Noord-Amerika. Vervolgens stuiten we ook nog op Australië en Nieuw Zeeland. De Europese landen blijven wat onder de verwachting. Polen, Duitsland en België zijn de enige, die we tegenkomen. Het zal geen verbazing wekken dat verreweg de meeste bezoekers die hun woonplaats vermelden in ons eigen landje wonen. Sommigen hoefden niet eens zo ver van huis

te gaan om ons museum te vinden, want Nijmegen, Druten, Oss of Megen liggen niet zo ver uit de buurt. Het wordt anders als je helemaal uit Groningen moet komen of uit Noord- of Zuid Holland, zoals resp. de bezoekers uit Uithuizen (Gr), Wormerveer, Leidschendam of Den Hoorn bij Delft. Maar ze doen het. Je zit er een beetje tussenin als je uit Deventer, Doetichem, Rheden, Dronten, Garderen, Putten of Oisterwijk komt, maar ook dan vergt het heel wat inspanning om hier te komen. Het internationale karakter van de ontboezemingen in het gastenboek blijkt ook uit de verschillende talen, die gebruikt worden. Dat loopt uiteen van Chinees tot Pools, Italiaans en Engels en natuurlijk onze eigen moedertaal.

Het valt op dat er heel wat collega-kunstenaars en leerlingen van exposerende kunstenaars naar het werk van hun collega of leraar komen kijken, niet alleen bij de opening van een nieuwe tentoonstelling maar ook tussendoor. Ze schrijven meestal enkele waarderende woorden of vermelden dat zij er voor hun eigen werk veel aan hebben. De leeftijd staat er bijna nooit bij, behalve bij de kinderen. Zij wensen ons een keer veel liefs toe, of vertellen dat ze die botjes van het skelet het interessantst vinden, of veel over de Romeinen hebben geleerd. De jongste schrijfster was 8 jaar. Soms staat er een leuk tekeningetje bij, zoals bij de verkennersgroep uit Haarlem, die een opdracht moest uitvoeren en een bedankje schrijft. En soms staat er alleen een naam, waaraan je ziet dat de schrijver of schrijfster er heel erg zijn best op heeft gedaan. Wij vinden alles prachtig, want jong geleerd blijft oud gedaan.

Er zijn bezoekers, die met een goed gevoel het museum verlaten en van plan zijn nog eens terug te komen en dan hun bezoekende vrienden mee te nemen. Een goed idee. Anderen moesten uit de krant vernemen dat er in Wijchen een museum is en vinden dat dat meer bekendheid verdient. Iemand vraagt zich af: "Waarom er geen aanduiding op het plaatsnamen bord langs de snelweg staat als "Wijchen Kastelenland". Als je er honderd keer langs komt en je weet niets van de rijkdom van de geschiedenis, rijd je er steeds voorbij. Wijchen verdient meer promotie", naar de mening van deze bezoeker. Net zoals degene die schrijft: "Zonder te liegen, Niets mooiers als het Kasteel van Wijchen". Weer een ander verzucht dat vele musea, waaronder professionele, een voorbeeld aan de

Wijchense situatie kunnen nemen omdat er nergens stof ligt, alle lampen branden en zelfs een pluimpje uitdeelt voor de getoonde inzet. Steek maar in je zak.

Een samenvatting van een algemene tendens, zoals die uit de reacties naar voren komt luidt als volgt: "knappe, complete teksten, die de hoofdlijnen per periode aangeven, gecombineerd met een fraaie verbeelding. De ruimte is ook mooi gebruikt. De grote borden met grote tekst en fraaie afbeeldingen zijn ook heel geschikt om samen met kinderen te lezen en te bekijken. Ook de combinatie archeologie met de moderne kunst in deze vorm is perfect."

Een heel andere gedachte spreekt uit de volgende overpeinzing: "Nog een paar maanden en dan zal ik van Wiechen heten, omdat de familie van mijn aanstaande man in een ver verleden hier vandaan kwam." Is er een mooiere naam denkbaar?

De enige beroemde naam die in het gastenboek voorkomt is de naam van een bekende popzanger en kunstenaar, die niet alleen van brood leeft, al doet zijn naam dat wel vermoeden. Of gaat het hier om een speelse vervalsing? We weten het niet. De enige kritiek die we konden vinden betrof het ontbreken van een cafetaria. Misschien iets voor onze vaste ontwerper en de p.r-commissie. Verder niets dan lof deze keer.

VOLGEND NUMMER

De volgende nieuwsbrief verschijnt rond 15 maart 2001.

Kopy inleveren, zo mogelijk op diskette, uiterlijk vóór 10 februari 2001.

Eindredactie: Diepvoorde 32 - 02
6605 GW Wijchen;
tel.: (024) 6422232